

Н. І. Зінченко

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка*

Характер і функція пейзажу в сентиментально-реалістичній прозі Г. Квітки-Основ'яненка

Зінченко Н. І. Характер і функція пейзажу в сентиментально-реалістичній прозі Г. Квітки-Основ'яненка. У даній статті розглядаються сентиментально-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» та «Сердешна Оксана» з погляду наявності у них пейзажу як композиційного компоненту. Наголошується на стилізованих домінантах сентиментально-реалістичних повістей, визначається функція пейзажу, зокрема естетична, психологічна; наводяться зразки поетичних метафор, порівнянь, пестливої лексики.

Ключові слова: *Г. Квітка-Основ'яненко, сентиментально-реалістичні твори, пейзаж, композиційний компонент.*

Зинченко Н. И. Характер и функция пейзажа в сентиментально-реалистической прозе Г. Квитки-Основьяненка. В данной статье рассматриваются сентиментально-реалистические произведения Г. Квитки-Основьяненка «Маруся» и «Сердечная Оксана» с точки зрения наличия в них пейзажа как композиционного компонента. Делается ударение на стилизованных доминантах сентиментально-реалистических произведений, определяется функция пейзажа, в частности эстетическая, психологическая; приводятся примеры поетических метафор, сравнений, ласкательной лексики.

Ключевые слова: *Г. Квитка-Основьяненко, сентиментально-реалистические произведения, пейзаж, композиционный компонент.*

Zinchenko N. I. The Nature and the Function of Landscape in G. Kvitka-Osnovianenko's Sentimental and Realistic Works. The article deals with the analysis of landscape as composition component in G. Kvitka-Osnovianenko's sentimental and realistic works «Marusia» and «Serdeshna Oksana». It is marked on stylistic dominants of sentimental and realistic stories, determined function of landscape, especially aesthetic and psychological; given examples of metaphors, comparison.

Keywords: *G. Kvitka-Osnovianenko, sentimental and realistic writing, landscape, composition component.*

Постановка проблеми. В історію української літератури Г. Ф. Квітка-Основ'яненко увійшов як фундатор нової української прози, визначний драматург, яскравий представник просвітительського реалізму. Помітну роль Г. Квітки-Основ'яненка в європейському літературному процесі І. Франко вбачав у тому, що він творець «людової повісті, один із перших того роду творців у європейських письменствах», повістяр «у сентиментальнім і сатиричним тоні» [6:41, 261].

Аналіз досліджень і публікацій. Про місце Г. Квітки-Основ'яненка в історико-літературному процесі ХІХ століття, наявність і характер сентименталізму у Г. Квітки-Основ'яненка неодноразово говорилося у літературознавстві (П. Куліш, І. Франко, С. Єфремов, Д. Чалий, С. Зубков, О. Гончар, І. Лімборський та ін.).

Мета статті. У даному дослідженні на основі повістей «Маруся» і «Сердешна Оксана» спробуємо з'ясувати функцію пейзажу як

композиційного компоненту сентиментально-реалістичної прози Г. Квітки-Основ'яненка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пейзаж — один із композиційних компонентів художнього твору. Свого часу Горацій говорив, що тільки поганий поет описує гаї, струмки, бурхливий потік, веселку поза зв'язком з людиною. Створюючи краєвиди, митець співвідносить їх із людськими інтересами, настроями, роздумами, переживаннями.

Поетичне сприйняття природи як частини власного буття і власної душі (сприйняття не стільки зором і слухом, як серцем) є чи не найхарактернішою рисою української ментальності, тому зрозуміле, мабуть, тільки українцям. Вона — одна із складових української нації, важливий фактор формування характеру особистості, доброти і незлобливості людини. Природа (пейзаж) рідного краю — притулок душі, джерело розради, надії і сили. Вона впливає на формування ду-

ховності людини, закладає основи морально-етичної сфери, виховує естетичні смаки, стає одним із критеріїв оцінки прекрасного.

Відомо, що Г. Квітка-Основ'яненко глибоко знав український фольклор і творчо використовував народні пісні, перекази, легенди, етнографічні картини українського життя. Погляди на усну народну творчість як на художнє відображення життя формувалися у Г. Квітки ще з юних літ. Він особливо любив слухати цікаві пригоди з уст кучера Лук'яна [2:114]. У зрілому віці письменник продовжував вивчати народну творчість. З його допомогою у 1834 році з'явився перший друкований збірник українських народних прислів'їв та приказок, зібраних племінником Квітки В. М. Смирницьким. Відомо, що письменник брав участь у виданні альманаху «Украинский вестник», який чимало уваги приділяв народній творчості.

Певною мірою під впливом фольклору автор виробляє свої естетичні критерії, які будуються на «натуральності», природності життя і поведінки, почуттів, розуму, гармоній єдності внутрішнього світу людини з природою.

П. Куліш називав Г. Квітку-Основ'яненка «поряд з найбільшими живописцями звичайв і пристрастей людських»[4:142].

Сентиментально-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка не переобтяжені пейзажами. У повісті «Маруся» є, по суті, один розгорнутий пейзаж, який конкретизує, підсилює почуття перемоги кохання в душах Марусі й Василя. Глибоко поетична картина пробудження ранкової природи, співучих соловейків, усміненого сонця, що сходить, тісно пов'язана з теплими й ніжними почуттями героїв.

Тільки що зірочки засяяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітилися; та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалася хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізеньок пала роса на землю. Канула її капелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець, та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очіцями, зацмокали носиками... А не хто уже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то

стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похвала його пісеньки, то з радощів і гукне на весь садок... а як промеж того ще й носичками поцілюються... тут він уже і нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому спирається... Так усе ж то гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело! [2:40].

Чудовий пейзаж української ночі, елегійна картина ранку майстерно змальовані письменником у традиціях сентименталізму. Мінорна картина українського ранку, описаного Г. Квіткою-Основ'яненком, «стала взірцем для пейзажних замальовок в українській літературі наступних часів» [1:161].

Як і в зображенні характерів героїв — особливо Марусі, так і в пейзажних картинах письменник широко використав м'який ліризм народної пісенності, засоби фольклорного зображення внутрішнього світу дівчини, сильних і піднесених почуттів. Пейзажні описи пересипані емоційними вигуками, порівняннями, пестливою лексикою («зірочки», «зіроньки», «соловейко», «капелька», «пісеньки», «слізеньки», «очиці», «носики»...), опое-тизовані метафорами («вітерець заснув», «гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться»; «соловейко... пошепче своїй самочці, як її любить»...; «зірочки, прощаючись з землею, трошки сплакнули», «схаменулась травонька»...).

Картину природи письменник насичує зоровими (зірочки, дерева, соловейко) і слуховими образами («гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться»; «через греблю на лотоках водиця цідиться»; «птичі самочки зацмокали носиками»...). А синонімічний ряд метафор до образу соловейка просто заворожує: «Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав...»; «зажмуриться, защебече, затерчить...».

Пейзаж у повісті «Маруся» сприяє розкриттю внутрішнього світу персонажів. Саме картини природи відіграють велику роль в сентиментальних творах, адже «настрій» природи є суголосним настроєм героїв, підкреслюючи їх, або ж, навпаки, контрастуючи, і це допомагає розкрити психологію персонажа.

Так, перед освідченням Василя й Марусі автор подає опис весняного ранку, сповненого життєдайних чар, радісного передчуття тривоги:

Ось ріднесенький туманець впав на річеньку, мов парубок приголубивсь до

дівчиноньки і в купі з нею побігли ховатись між крутими берегами[2:41].

Коли ж Маруся залишилася сама, то *«ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла»* [2:64]. Місце зустрічі з милим стало чужим, непривітним.

Піде у бір на озера... там посидить, поплаче і з тим і додому вернеться [2:65].

Природа у Г. Квітки-Основ'яненка підпорядкована людині, є дзеркалом людських переживань. Вона відгукується на все, що діється в серці, відбиває внутрішнє життя людини образами та символами.

Органічне спілкування героїв з одухотвореною природою у Квітки-Основ'яненка нечасте, однак виразне. Так, посилюючи переживання розлуки Марусі з Василем, автор передає внутрішній монолог героїні крізь призму пейзажних малюнків, поетичного образу вечірньої зіроньки.

Тільки ж що начне вечоріти, вона вже й сидить на приспі й вигляда вечірньої зіроньки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що! «Онде мій Василь! — сама собі розмовля, — він дивиться на сюю зірочку й зна, що й я дивлюсь!.. Оттак блистять і його очиці, як було біжу йому назустріч...» І вже тут її хоч клич — не клич, хоч що хоч роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім заїде... [2:79].

Емоційне ставлення до зображуваного Квітка передає контрастними, але скупим пейзажним малюнком, більше характерними для романтичного, а не для сентиментально-реалістичного стилю (*«...нішов дощ, та претрашений, як з відра, та з холодним вітром»*) [2:80].

Естетична функція пейзажу тут підкреслює невідворотність природної стихії і разом залежність людського життя від Божої волі. Ідучи за традиціями сентименталізму, автор опоетизовує чисте і вірне кохання Марусі і Василя, однак завершує сюжет трагічно. На особливість стильової манери Г. Квітки-Основ'яненка вказував О. Гончар: «У стильових пошуках Квітка-Основ'яненка як автор сентиментально-реалістичних повістей звертався до народно-пісенної лірики, що сприяло їх лірично-емоціональному забарвленню

і на багато десятиліть визначило характерний ліризований стиль української прози»[1:164].

У соціально-етичній повісті «Сердешна Оксана» Г. Квітка-Основ'яненка досяг «вищого рівня реалізму» [1:162].

На відміну від повісті «Маруся» у «Сердешній Оксані» немає розгорнутого пейзажу. Відношення «пейзаж — людина» тут будується на принципах психологічного паралелізму — зіставлення картин природи з емоційним станом героїні.

Зосталася Оксана сама собі, у саму темну, глупу ніч, як палець [2:456].

Лаконічне відтворення часу події наближує читача до загадковості, таємничості, до незвичайного вчинку. Усвідомивши своє трагічне становище, Оксана вирішує позбутися дитини. Вночі вона копає яму, а на світанку несила їй скоїти гріх:

Утрень роса та вітерець дмухнув на неї, от вона отямилася... дивиться — і не зна, де вона. А дитинячко лазить по ній та усе, що вміє, те й белькоче: «Мамо!...бозя!...». Тут Оксана згадала, що мала зробити. Згадала — і мороз по ній так і пройшов... [2:458].

Оксана знаходить у собі сили і разом з дитям повертаються до свого села. Настає новий день — і пробуджує до нового життя. Пейзажні образи тут виконують характерологічну функцію, виступають засобом мотивації вчинку героїні, її психічного стану.

Відзначаючи заслуги Г. Квітки-Основ'яненка у створенні нової української літератури, М. Костомаров писав: «Морально-етична мета, багатство почуття без сентиментальності, невимушений комізм без претензій на мистецтво смішити й цікавість розповіді поставили його в очах освіченої публіки в числі першорядних письменників, а правдиве зображення народного побуту, жвавість і природність характерів принесли йому любов до співвітчизників» [3:382–383].

Висновок. Отже, для сентиментально-реалістичної прози Г. Квітки-Основ'яненка характерна не надмірна вживаність пейзажу, але присутність. Він у Квітки виконує естетично-психологічну функцію, і широкими засобами ліризації допомагає глибше розкрити внутрішній стан героїв.

Література

1. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненка // Історія української літератури XIX ст.: у 2 кн. — Кн. 1. / За ред. акад. М. Г. Жулинського. — К., 2005. — С. 142–178.

2. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів : у 6 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко — К., 1956. — Т. 2. — 502 с.
3. Костомаров М. І. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке// М. І. Костомаров. Твори : у 2 т. — К., 1967. — Т. 2.
4. Куліш П. Твори : у 2 т. / П. Куліш — К., 1989. — Т. 2.
5. Франко І. Я. Збір. творів : у 50 т. / І. Я. Франко. — К., 1984. — Т. 41.